

Tıbbi Etik ile İlgili Uluslararası Bildirgeler

Berna ARDA*

* Doç.Dr.Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ABD, ANKARA

"Hastalık" olgusuyla savaşmayı kendine iş edinen tıp, tarihsel süreç içinde çeşitli görünümde bu işlevini yerine getirmiştir. Bilimsel bir teknik disiplin olarak günümüzde de aynı işlevi sürdürmektedir. Tıp uygulamasının ilk dönemlerinden beri "insan sağlığına hizmet", onun "asli görevi" sayılmıştır. Bu durum, daha çok tedavi edici hekimlik uygulamalarının tıbbın tek biçimi olduğu, "solo" ya da "bireysel tıp" dönemine aittir. Bu döneme ilişkin hekim-hasta ilişkisinin düzenlenmesi çabasıyla ya da bu ilişkinin sınırlarını belirleme amacıyla bir takım metinlerin oluşturulduğunu biliyoruz. Bunların başında "hekim andı metinleri" gelmektedir. Bilinen ilk yazılı and metni olan İmhotep andında da yer alan ve daha sonra Hipokrat andında kristalleşen birtakım ilkeler hekimlik uygulamasını biçimlendirmiştir, "insan yaşamına saygı" ve "kötülükten sakınma" ilkeleri, "ayrım yapmama", "sır saklama", "mesleğe saygı ve dayanışma" ilkeleri Hipokratik andın temel ilkeleri olarak görülmektedir. Yaklaşık 2500 yıldır bu and metninin hekim-toplum ilişkisinde geçerlik taşıdığı ve bir "toplumsal sözleşme metni" olduğu dile getirilmiştir (5). Hekim andları, toplumun hekime geçimliliğini vermek için, öncelikle ona güvenebileceğini garantilemek amacıyla hekimlerden söz alması biçiminde de algılanabilir.

Klasik anlamda hekimlik uygulamaları süredürken, hem tıp ve hem de genel olarak bilim pek çok gelişme kaydediyordu. Özellikle 18. yüzyıl "Aydınlanma Çağı" adı ile anılmakta ve bu dönem birçok olumlu gelişmeye sahne oluyordu. Rönesansın sonlarında antikite bilgi, sanat ve felsefesine duyulan açlık Avrupa'da büyük bir kültür patlaması yaratmıştı. Amerika'nın bulunması, Ümit Burnu'nun dolaşılması, Magellan'ın dünyayı dolaşması kutsal kitapların "dünyanın düz olduğu ve Kudüs'ün de dünyanın merkezi olduğu" biçimindeki açıklamasını ve kilise öğretisini geçersiz kılmıştı. Bir yandan kilise destekli Aristo ve Batlamyus paradigması sarsılırken; Galile'nin attığı mekaniğin temelleri, Kopernik'in astronomide yaptığı büyük atılım ile Nevvton'un 17. yüzyılda bulduğu genel çekim yasası da aydınlanma çağının karakteristiği olan bilimsel devrime kesin biçimini veriyordu. Tüm bu bilimsel ve teknik gelişmelerin yanında ticaretin hareketlenmesi, banka ve kredi

mekanizmalarının gelişip sermaye birikiminin hızlanmaya başlaması ile hızla kalabalıklaşan büyük kentlerde bir servet birikimi meydana geliyordu. Böylece kilisenin ve kralların gücü yanında halkın zenginleşme isteklerini de yanına alan üçüncü bir sosyal güç olarak burjuvazi ortaya çıktı. Artık mutlak monarşilerden hoşnutsuzluklar dile getirilebiliyor, hatta kilise sorgulanabiliyordu. Descartes'ın "uşçuluk" öğretisi ışığında ansiklopedistlerin ortaya çıkması ve Voltaire, Jean Jacques Rousseau ile Montesquieu'nun öncülüğünü yaptıkları eleştiri ortamı kilisenin dünya görüşünü ve temsil ettiği sosyal düzeni sorguluyordu. Bu düşünürlerin eleştirdiği bir kavram da "ilahi hukuk" idi. Onlar insan haklarının Tanrı böyle buyurmuş" diyen güçlüler tarafından çiğnenmesini kabul etmemişler ve sadece insan olarak doğmaktan kaynaklanan vazgeçilmez-devredilmez hakları ve bütün insanların eşitliği ilkesini savunmuşlardır. Böylelikle ilahi hukuk kavramından, hakları belirleyen ve savunanın toplum olduğu görüşüne dayanarak "tabii hukuk" kavramına geçilmiştir. Fransız Devrimi'ni hazırlayan ortam kısaca böyle özetlenebilir.

1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, yukarıda sözünü ettiğimiz 18.yy filozoflarının etkilerini belirgin olarak göstermektedir. Evrensel kapsamlı bir ilkelere bildirisi olan bu metin ile insanın "zaman aşımına uğramaz" haklarını belirlemek ve tanımlamak amaçlanmıştır. Başlıca "özgürlük hakkı", "dokunulmaz ve kutsal mülkiyet hakkı" ile güvenlik ve baskıya direnme hakkının söz konusu edildiği bu bildirge insanların haklar yönünden özgür ve eşit doğdukları ve öyle yaşadıklarını dile getiren bir niteliktedir. Siyasal bilimcilerin işaret ettikleri bir takım eksikliklerine karşın yine de bu bildirgenin yeni bir çağın başlangıcını müjdelediği açıktır.

Bir yandan insanlığın böyle kazanımları devam ederken, öte yandan da onları geçirecekleri kötü deneyimler beklemekteydi. Bu deneyimlerden biri, sonucunda tıpla ilgili uluslararası bir metni doğuran Nuremberg Mahkemesi olmuştur. 20 Kasım 1945 ile 1 Ekim 1946 tarihleri arasında süren bu mahkeme 24 Nazi Partisi üyesi ile 8 örgütün yargılandığı uluslararası bir askeri mahkemedir. Karardan sonra Birleşmiş Milletler

Örgütü "soykırım" suçunu tanımlamıştır. Mahkemenin sonuçlarından birisi de tıp araştırmaları ile ilgili çağımızın hemen ilk düzenlemesi olan Nuremberg Kodunun yayınlanmasıdır. Buna göre, araştırmalar için insan deneklerin gönüllü rızalarını almak gereklidir. Deneyler toplum iyiliği için yapılmalı, salt bilimsel kuşkuculuk için gerçekleştirilmeli, önceki çalışmalarla (hayvan araştırmaları) doğrulanmalıdır. Deneklerdeki gereksiz tüm fiziksel ve mental yaralanma ve zedelenmelerin önlenmesi de Nuremberg Kodunda yer almıştır (1, 7).

1948 yılında ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi bütün devletlerin, dinlerin, kültür biçimlerinin... ötesinde insanla ilgili bir evrensellik düşüncesini temel almıştır. 10 Aralık 1948 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda benimsenen bu metinle "insanlık ailesinin bütün üyelerinin medeni, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları ilan edilmiştir. 1789 Fransız Bildirgesinden esinlenmiş olan Bildirge siyasal açıdan zorlayıcı olup, 1966'da imzalanan iki uluslararası sözleşmeyle tamamlanmış ve çeşitli bölgesel metinlere de örnek olmuştur. Bu bildirgedeki "merkezdeki insan" yaklaşımı, Aydınlanma dönemindeki Batı felsefesinden kaynaklanmaktadır (3). "Bütün insanlar özgür ve onur ile haklar bakımından eşit doğarlardı" bu felsefenin ana düşüncesini özetlemektedir. Bildirgenin 25. maddesi doğrudan sağlık hakkıyla ilgilidir: "Her insanın gerek kendinin gerekse ailesinin sağlık ve huzurunu güveneye alacak bir yaşam düzeyine; özellikle yiyecek, giyecek, konut, tıbbi bakım ve benzeri sosyal hizmetlere; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da iradesi dışında geçim olanaklarından yoksun kaldığı durumlarda güvenliğe hakkı vardır. Analar ve çocuklar özel bakım ve yardım görme hakkına sahiptirler. Tüm çocuklar, ister evlilik içinde isterse evlilik dışında doğmuş olsunlar, aynı sosyal güvenlikten yararlanırlar."

Günümüzde tıbbi etikle doğrudan ilgili uluslararası metinlerden burada sözedilmesi gerekenlerden birisi de "Dünya Hekimler Birliği Bildirgeleri'dir. 1926 yılında Uluslararası Hekimler Meslek Birliği olarak kurulan ve ancak II. Dünya Savaşı sonrasında 1945 Temmuz'unda Londra'da 27 ülkenin katılımıyla yeniden organize olan Dünya Hekimler Birliği (DHB) "her ülkenin en yüksek düzeyde temsil edildiği ulusal tıp birliklerinin oluşturduğu bir konfederasyon" olarak tanımlanmaktadır (4). Kâr amacı gütmeyen ve hükümetlerden bağımsız, eğitime yönelik ve bilimsel bir nitelik taşıyan DHB, bu anlamda her tür vergiden muaf tutulmuştur. DHB tıbbin hem genel, hem de teorik sorunlarının tartışılmasına yönelik bir forum oluşturmakta; bu tartışmaların ışığında hekimlere yol gösterici yaklaşımları içeren bildirgeler yayınlamaktadır. DHB'nin doğrudan bir yaptırımı bulunmamaktadır, ancak Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi ile Avrupa Konseyi'ne danışma organı gibi çalışıyor olması onun kararlarına bağlayıcılık getirmektedir. DHB Bildirgeleri konularına göre birkaç gruba ayrılabilir (6):

1. Doğrudan hekim ve hekimlikle ilgili olanlar (Hekimlik Ahlakı Uluslararası Yasası, Cenevre Bildirgesi adıyla da bilinen Mesleki Bağıllık Yemini ... gibi).

2. Hekim hasta ilişkisi ve koruyucu hekimlikle ilgili olan bildirgeler (Hasta hakları Lizbon Bildirgesi, Aile planlamasına ilişkin duyuru, Ölümle sonuçlanacak hastalık ile ilgili olan Venedik Bildirgesi...gibi).

3. Araştırmalarla ve teknolojinin sağladığı yeni olanakların tıpta kullanımıyla ilgili bildirgeler (insan denekleri içeren biyomedikal araştırmalarla ilgili olan Helsinki Bildirgesi; Fetal dokuların aktarımı, İn vitro Fertilizasyon, Bilgisayarların tıpta kullanımı.)

4. Çevre, spor, yaş gruplarının sorunları, yol güvenliği... gibi farklı konularla ilgili bildirgeler (Boks yapmaya ilişkin öneriler, Çevre kirliliğine ilişkin duyuru, Uluslararası uçuşlarda sigara içimini yasaklama... gibi).

Son olarak "Biyoetik Sözleşmesi Taslağına değinmek istiyorum. Bu taslak Avrupa Konseyi'nin Strazburg'ta Temmuz 1994'te hazırladığı "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Açısından İnsan Haklarının ve İnsan Onurunun Korunması Hakkında Sözleşme Tasarısı" adını taşıyan metindir (2). 6 Bölümden ve 32 maddeden oluşan bu taslakta "biyoloji ve tıp uygulamalarında insanların bütünlüğüne, öteki hak ve temel özgürlüklerine saygı gösterilmesinin, ayrımsız herkes için güvence altına alınması" sözleşmenin taraflarına bir zorunluluk olarak sunulmaktadır. Mesleki standart ve yükümlülüklerin gözetilmesi, insanların sağlık bakım ve hizmetlerinden adil bir biçimde yararlandırılması, hukuken ehliyetsiz kişilerin korunması, insan vücudunun ticari kazanç konusu edilmemesi, müdahale yapılacak kişinin özgür ve bilgilendirilmiş rızasının (onamının) alınması ve bunun her zaman serbestçe geri çekilebileceği, özel yaşama saygı ... gibi konular ele alınmıştır. Bunların yanında genetik hastalıkların teşhisine yönelik testler, genetik bilginin iletilmesi, insan genomu çalışmaları, invitro embriyo araştırmaları gibi, henüz hemen hiçbir ülkenin üzerinde mevzuat çalışmalarını başlatmadığı konularda da kimi ilkelerin kristalleşmiş olduğunu görüyoruz (madde 15, 16, 17 ve 18). Ayrıca; sözleşmedeki tarafların öngörülen hakların ve ilkelerin hukuka aykırı ihlalinin en kısa sürede önlenmesi ve durdurulması için uygun yargısal koruma sağlamaları gerektiği; tarafların tıp ve biyolojideki gelişmelerin doğurduğu temel etik, sosyal, hukuki sorunların kamuoyunda tartışmaya açılmasından da sorumlu olacakları dile getirilmektedir.

KAYNAKLAR

1. Conot RF. Justice at Nuremberg. Carroll & Graf Publ. New York 1991; pp: 284-99, 481-98.
2. Draft convention for the protection of Human Rights and dignity of the Human being with regard to the application of biology and medicine: Bioethics Convention. Council of Europe. Strazburg, Temmuz 1994.

3. Diemer A, İnsan hakları araştırmalarının amacı. İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri (9-13 Haziran 1980) Meteksan, Ankara 1982; s: 43-7.
4. Dünya Hekimler Birliği Bildirgeleri (Çev. Fidaner C&H) ATO yayını, Ankara 1987.
5. Göksel FA. Hekim Andı. Türkiye Klinikleri 1981; 1 (1): 88-9.
6. Kadioęlu S. Dünya Hekimler Birliği Bildirgelerine Bir Bakış. Tıbbi Etik 1993; 1:9-11.
7. Sutcliffe J, Duin N. A History of Medicine. Barnes & Noble Books. New York 1992; P: 143.